

МАСШТАБ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ КАТЕГОРІЇ «СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ» В АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Стоян Анна Василівна,
аспірантка кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»



Статтю присвячено дослідженню способу та масштабу імплементації стандартів доказування в адміністративне процесуальне право України. Установлено, що Україна продовжує відстоювати євроінтеграційні прагнення навіть під час війни шляхом ухвалення нормативно-правових актів, що містять юридичні інструменти (стандарти доказування), направлені на дотримання основоположних прав і свобод людини в частині утвердження справедливого правосуддя. З'ясовано, що підписання Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» від 12 травня 2022 року направлено на процесуальне врегулювання наявних приписів позитивного права, а саме положень, що містяться в Законі України «Про санкції». Проаналізована ст. 2831 «Особливості провадження у справах про застосування санкцій» Кодексу адміністративного правосуддя України (далі – КАСУ), що є новелою та закріпила категорію «стандартів доказування» в адміністративному процесуальному законодавстві. З'ясовано, що «баланс вірогідностей» як рівень упевненості, якого повинен досягти суддя під час оцінки доказів, наразі вимагається лише в санкційній категорії адміністративних справ. Ідентичний підхід застосування «балансу вірогідностей» представлений також у Цивільному процесуальному кодексі України. За допомогою теорії аналізу потенційних наслідків установлено, що вибір законодавцем найнижчого стандарту доказування «баланс вірогідностей» для санкційних справ є виправданим та демонструє фактично однакове ставлення до цінностей у вигляді «територіальної цілісності» та «індивідуальної власності» навіть під час дії режиму воєнного стану. Передбачається тенденція детальнішого закріплення категорії «стандарту доказування» у КАСУ відразу після перемоги України.

Ключові слова: оцінка доказів, «баланс вірогідностей», євроінтеграція, санкції, воєнний стан.

Stoian Anna. Implementation's scale of the category "standards of proof" in administrative procedural law

The article is devoted to the study of the method and scope of the implementation of the standards of proof in the administrative procedural law of Ukraine. It has been established that Ukraine continues to defend European integration aspirations even during the war by adopting normative legal acts containing legal instruments (standards of proof) aimed at observing fundamental human rights and freedoms in terms of establishing fair justice. It was found out that the signing of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Increasing the Effectiveness of Sanctions Related to the Assets of Individuals" dated May 12, 2022 is aimed at the procedural regulation of the existing prescriptions of positive law, namely the provisions contained in the Law of Ukraine "On Sanctions". The analyzed article 2831 "Peculiarities of Proceedings in Cases on the Application of Sanctions" of the Code of Administrative Justice of Ukraine (hereinafter – KASU), which is an amendment and established the category of "standards of proof" in administrative procedural legislation. It was found that the "balance of probabilities" as a level of certainty that a judge must reach when evaluating evidence is currently required only in the sanction category of administrative cases. The identical approach of applying the "balance of probabilities" is also presented in the Civil Procedure Code of Ukraine. Using the theory of analysis of potential consequences, it was established that the legislator's choice of the lowest standard of proof "balance of probabilities" for sanctions cases is justified

and demonstrates in fact the same attitude to values in the form of "territorial integrity" and "individual property" even during the martial law regime. It is expected that the category of "standard of proof" will be established in more detail in the CASU immediately after the victory of Ukraine.

Key words: *evaluation of evidence, "balance of probabilities", European integration, sanctions, martial law.*

Уведення режиму воєнного стану в Україні хоч і помітно сповільнило загальні темпи законотворчості, проте не стало на заваді ухваленню окремих законопроектів, що відповідають викликам сучасності, зокрема в частині євроінтеграційних прагнень нашої держави. Європейський вектор розвитку законодавства став лейтмотивом численних прогресивних правових змін та нововведень, які стосуються також удосконалення механізмів захисту прав людини та утвердження справедливого правосуддя. Так, свого часу ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [1] та пізніше – Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами [2] заклали підґрунтя для якісного розвитку вищезазначених цінностей. Хоча обсяг та цілі застосування кожного з ратифікованих документів є різним, що розтлумачено в інформаційному листі Вищого адміністративного суду України від 18 листопада 2014 року № 1601/11/10/14-14 із вказівкою про те, що Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) є джерелом права для національних судів, а правові позиції, сформульовані у рішеннях Європейського суду справедливості (Суду ЄС), можуть ураховуватися адміністративними судами як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України згідно з усталеними стандартами правової системи Європейського Союзу, однак не як правова основа (джерело права) врегулювання відносин, стосовно яких виник спір [3]. Водночас, попри вищезазначені відмінності ратифікованих угод, можна виокремити їх спільну кінцеву мету – утвердження та гармонійний розвиток європейських цінностей в Україні. Надання ж Україні статусу члена на вступ до Європейського Союзу від 23 червня 2022 року [4] вкотре юридично закріпило на міжнародному рівні євроінтеграцій-

ний вибір Українського народу, що неохитно відстоюється навіть в умовах війни. Отже, зважаючи на той факт, що Україна визнала для себе обов'язковою Практику ЄСПЛ [5], а Європейський суд хоча й не є власним членом ЄСПЛ, проте поважає, визнає та використовує керівні принципи Конвенції в аргументації своїх рішень задля захисту основоположних прав та свобод людини [6], то цілком виправданою видається імплементація правових інструментів, притаманних ЄСПЛ, в українське законодавство як запорука гармонізації із законодавством ЄС.

Саме тому мета статті – установити масштаб та спосіб імплементації категорії «стандартів доказування» в адміністративне процесуальне право як правового інструменту, що сприяє утвердженню європейських цінностей в Україні.

Президент України В. Зеленський 12 травня 2022 року підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб», що набув чинності 24.05.2022 року [7]. Цей нормативно-правовий акт (далі – НПА) уніс зміни до ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), визначивши підсудність Вищому Антикорупційному суду (далі – ВАСУ) справ про застосування санкцій, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про санкції». Також ст. 22 КАСУ було доповнено ч. 5, яка вповноважила ВАСУ вирішувати адміністративні справи щодо застосування санкцій як суд першої інстанції. Було встановлено правила перегляду судових рішень Вищого Антикорупційного суду Апеляційною палатою ВАСУ як судом апеляційної інстанції. Окрім іншого, вищезгаданий НПА доповнив другий розділ Кодексу адміністративного судочинства України статтею 283¹ «Особливості провадження у справах про застосування санкцій», установивши правила розгляду окремої категорії термінових адміністративних справ.

Перш ніж перейти до аналізу вищезазначеної статті, варто більш детально розглянути Закон України «Про санкції» (далі – Закон, НПА) в редакції від 24.05.2022 року. Історично цей правовий акт підписано колишнім Президентом України П. Порошенком 14 серпня 2014 року в умовах незаконної анексії АР Крим та початку Антитерористичної операції на сході України. Санкції, що відповідно до ст. 1 Закону вміщують спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи, стали необхідним інструментом для реагування на наявні та потенційні загрози національним інтересам та національній безпеці України. Відповідно до ст. 3 Закону однією з підстав застосування санкцій є «дії іноземної держави, іноземних юридичних чи фізичних осіб, які створили реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України» [8]. Наразі ж уведення режиму воєнного стану в Україні у зв'язку зі збройною агресією РФ створило нагальну потребу більш детального регулювання процесуальної реалізації наявних приписів позитивного права, що, власне, і привело до ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб».

Отже, розуміючи конкретні політичні передумови стає очевидним бажання законодавця вдосконалити процесуальний аспект санкційного законодавства, що знайшло вияв у ст. 283⁻¹ КАСУ «Особливості провадження у справах про застосування санкцій» [9]. Ця стаття визначає порядок подання і зміст позовної заяви щодо санкцій, порядок та строки розгляду судом відповідної категорії справ. Проте важливою новелою в контексті досліджуваної проблематики є ч. 6 ст. 283⁻¹, яка містить таке правило: «суд ухвалює рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно із сукупністю доказів іншої сторони». Формулювання «більш переконливою» є аналогом стандарту доказування «баланс вірогідностей», що зародився у країнах англо-американської системи права, а до українського правового поля проник разом із визнанням обов'язковою

до врахування Практики Європейського Суду з прав людини, що, власне, і послуговується ними у своїй діяльності [10].

Використовуючи «баланс вірогідностей» суд порівнює «якісну та кількісну» [11] сукупність доказів, представлених кожною стороною на предмет виявлення більш переконливої версії подій, що і є передумовою ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого рішення. Формулювання «більш переконливо» є індикатором мінімальних доказових зусиль зі сторони держави або іншої сторони, аби довести наявність (відсутність) підстав для ухвалення відповідного рішення.

Спираючись на вищезазначене, важливо проаналізувати вибір законодавцем саме найнижчого стандарту доказування «баланс вірогідностей» щодо санкційної категорії справ. Убачається щонайменше 2 причини такого вибору: одна – політична, інша – правова. Так, у першому випадку вибір такого низького стандарту доказування пов'язується з уведенням на території України режиму воєнного стану, під час якого рішення щодо накладення санкцій шляхом стягнення майна або конфіскації активів на користь держави може наповнити державний бюджет та послабити ворога, а тому не повинно вимагати більше, ніж мінімально необхідних доказових зусиль. З точки зору правової доктрини вибір найнижчого стандарту доказування можливо пояснити за допомогою використання «теорії аналізу потенційних наслідків» [12], що буде більш детально розглянуто далі в статті.

Загалом, законодавче закріплення стандарту доказування є новелою для адміністративного процесуального права, хоча вже відносно тривалий час функціонує в кримінальній (ч. 2 ст. 17 Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) – «поза розумним сумнівом» [13]), цивільній (ч. 4 ст. 89 Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПКУ) – «більш переконливо» [14]) та господарській (ст. 79 Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПКУ) – «Вірогідність доказів» [15]) процесуальних галузях. Такий стан речей дозволяє дійти низки висновків та узагальнень. По-перше, підстава стверджувати, що Кодекс адміністративного судочинства України є єди-

ним процесуальним нормативно-правовим актом, який не містить найменшої згадки щодо стандартів доказування, наразі зникла. По-друге, **місце** закріплення стандарту доказування відрізняється від інших процесуальних кодексів України. Наприклад, КПКУ закріпив стандарт «поза розумним сумнівом» у Главі 2 «Засади кримінального провадження», що є частиною Розділу 1 «Загальні положення». Своєю чергою, ЦПКУ та ГПКУ закріпили стандарт доказування «баланс вірогідностей» у Главі 5 «Докази та доказування», що є складником Розділу 1 «Загальні положення» із єдиною різницею: у першому випадку чинна ст. 89 ЦПКУ «Оцінка доказів» була доповнена ч. 4, що ввела категорію «стандарту доказування», а у другому – ст. 79 ГПКУ є новоствореною статтею під назвою «Вірогідність доказів» із зазначенням, що суд «вирішує питання про вірогідність доказів відповідно до свого внутрішнього переконання». У Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ, Кодекс) категорія стандарту доказування віднайшла своє закріплення в ст. 2 параграфі 2 «Розгляд окремих категорій термінових адміністративних справ» Глави 11 «Особливості позовного провадження окремих категорій адміністративних справ» Розділу 2 «Позовне провадження».

Водночас відмінним порівняно з КПКУ та ГПКУ є **масштаб** поширення дії стандарту доказування «баланс вірогідностей» у КАСУ, адже «баланс вірогідностей» зафіксований за однією з численних категорій адміністративних справ, а саме щодо так званих санкційних правовідносин. До речі, ідентичний підхід виключного категоріального закріплення стандарту доказування використано в ч. 4. ст. 89 ЦПКУ, де «баланс вірогідностей» нормативно визначено лише для справ щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Тому можливо констатувати уніфікацію підходів до закріплення стандарту доказування у вищезазначених кодексах. Однак у випадку ЦПКУ постає питання про причини закріплення найнижчого стандарту доказування лише за однією категорією справ, адже в цивільних процесуальних правовідносинах фігурування «балансу вірогідностей» є аксіоматичним, що не оспорується ані вітчизня-

ними, ані зарубіжними вченими [16; 12]. Стосовно КАСУ, то вищенаведена позиція законодавця найвірогідніше демонструє небажання поширити за замовчуванням стандарт доказування «баланс вірогідностей» на всі правовідносини. Так, у попередніх публікаціях було відстояно позиція щодо необхідності закріплення триступеневої градації стандартів доказування («баланс вірогідностей», «ясні та переконливі докази», «поза розумними сумнівом») як єдиної можливості відобразити весь спектр взаємовідносин, що унормуються у перелік категорій адміністративних справ [17].

Зважаючи на вищезазначене, подальше волевиявлення законодавця може відбуватися щонайменше трьома способами: 1) загальна частина Кодексу буде доповнена статтею, що врегульовує питання поняття та видів стандартів доказування, які можуть використовуватися суддею під час оцінки доказів за власним переконанням; 2) за кожною категорією справ буде закріплено власний нормативний стандарт доказування; 3) поєднання першого та другого варіантів: одночасне створення загальної статті із ситуативним нормативним регулюванням винятків із загального правила на рівні окремих статей (наприклад, установлення стандарту «ясні та переконливі докази» як типового стандарту з одночасним закріпленням підвищеного або пониженого стандарту доказування («баланс вірогідностей», «поза розумним сумнівом») в окремих категоріях справ, де існує потенційна загроза обмеження права на свободу пересування або при наявності обставин, що здатні породити нетипово важкі наслідки для сторони.

Водночас, не втрачаючи актуальності питання доведеності обґрунтованості **підстав вибору** конкретного стандарту доказування для кожної категорії справ. У теорії обов'язок вибору належного стандарту доказування може покладатися на 3-х різних суб'єктів: законодавця, узагальнювальну практику судів або окремого суддю. Так, якщо стандарт доказування заздалегідь установлений (законодавцем або практикою судів), то він має назву «нормативний», а якщо його вибір кожного разу залишається на розсуд судді – «позитивний» [18]. Наразі, як зазнача-

лося вище, в Україні можна констатувати процес переходу від домінування позитивного стандарту доказування (на розсуд кожного окремого судді) до нормативного закріплення стандарту доказування (заздалегідь визначений законодавцем). Саме на суб'єкта, який визначає належний стандарт доказування, покладається ризик допущення судових помилок першого чи другого типів. Безумовно, як нормативний, так і позитивний спосіб закріплення стандарту доказування, має свої переваги та недоліки. Іноді суддя не здатен діяти об'єктивно через різноманітні причини (когнітивні помилки, корупційні чинники), а законодавець чи узагальнена практика судів не має такого недоліку. Водночас саме суддя найбільш точно здатен у кожній справі врахувати всі індивідуальні обставини, вибравши найдоречніший стандарт доказування, а законодавцю неможливо проявити ідентичну гнучкість. Зважаючи на те, що в Кодексі адміністративного судочинства України закріплено нормативний стандарт доказування «баланс вірогідностей», пропонується проаналізувати виваженість такого рішення.

Загалом, як зазначалося вище, одним із критеріїв підбору оптимального стандарту доказування є «теорія аналізу потенційних наслідків» [12] для кожної зі сторін. Безумовно, за такого підходу важко врахувати усі індивідуальні обставини, що виникають під час розгляду конкретного юридичного кейсу, проте так чи інакше це один із найдоступніших варіантів підбору нормативного стандарту доказування як умови справедливої оцінки доказів суддею. Так, апробуючи цю теорію принагідно санкційних справ, які належать до категорії термінових адміністративних проваджень (адже будь-яке зволікання здатне негативно позначитися на можливості своєчасно ухвалити, а тим паче звернути до виконання судове рішення) видається можливим осмислити вибір законодавця щодо найнижчого стандарту доказування. У санкційній категорії адміністративних справ відповідачем є іноземна держава, юридична або фізична особа (як резиденти, так і нерезиденти), інші суб'єкти, майно (активи) яких може бути конфісковане (стягнене) на користь держави, наприклад, у зв'язку з посяган-

ням на національні інтереси України. Розглянемо з позицій аналізу охоронюваних цінностей таку ситуацію. У разі накладання необґрунтованих санкцій фізична або юридична особа (як резидент, так і не резидент) може залишитися без значного масиву засобів для існування або втратити змогу продовжувати свою діяльність – конституційно-правова цінність на право власності може бути незаконно порушена. Водночас, навпаки, якщо рішення судді не накладати санкції буде помилковим, то це становитиме загрозу національній безпеці та територіальній цілісності країни, а також Україна втратить додаткове джерело фінансових надходжень до державного бюджету, що знизить рівень обороноздатності країни та не допоможе мінімізувати збитки, завдані країною-агресором. Так, у рамках поточної статті на ваги правосуддя покладаються з однієї сторони цінності у вигляді «національної безпеки» та «територіальної цілісності держави», а з іншої – «індивідуальне право власності». За загальним правилом вибору стандарту доказування залежить від того, чи конкретне суспільство оцінює цінності як тотожні чи відмінні за шкалою важливості. Для порівняння: у кримінальному процесі завжди вимагається довести винуватість особи «поза розумним сумнівом», оскільки потенційна можливість незаконного позбавлення волі особи і пов'язані із цим наслідки ставляться суспільством на вищий щабель, аніж перемога в судовому процесі сторони обвинувачення. Інакше кажучи, діє правило «краще 10 винних, що уникли покарання, аніж одна безневинна особа, яку покарають». Якщо ж соціум однаково оцінює цінності, то законодавчо закріплюється стандарт доказування «баланс вірогідностей». Яскравим прикладом практичного вияву такого стандарту є цивільні спори, коли для суспільства не превалює право власності однієї сторони над іншою.

Однак чому ж законодавець обрав найнижчий стандарт доказування для санкційної категорії справ, де здавалося б все таки відчутна різниця цінностей, адже навіть пооб'єктна структура Кримінального кодексу України демонструє домінування інтересів держави над приватною власністю. Як видається, таким чином

зафіксована важливість кожної із цінностей навіть в умовах дії режиму воєнного стану [19]. Інакше кажучи, попри пріоритетність питання державної безпеки та територіальної цілісності, нехтування правом приватної власності не відбувається. Тому доказові зусилля необхідні для виконання тягаря доказування щодо накладення санкцій перебувають на рівні 50% + 1. Водночас іноземна держава, фізична, юридична особа (як резидент, так і нерезидент) або інший суб'єкт, який вважає, що накладення санкцій має неправомірний характер так само повинен надати «більш переконливі» докази на обґрунтування своєї позиції. У результаті ж суддя ухвалить рішення через порівняння представлених фактичних даних сторін на предмет виявлення більш переконливої версії подій.

Отже, військова агресія РФ не стала каталізатором євроінтеграційних процесів в Україні, а лише змінила основний вектор руху правової думки, закріпивши на першому місці необхідність захисту національних інтересів та територіальної цілісності країни. Факт визнання європейських правових цінностей є базисом для взаємодії різних міжнародних інституцій, зокрема таких, як ЄСПЛ та ЄС, а Україна недвозначно демонструє готовність гармонізувати своє законодавство із загальнолюдськими стандартами, відстоюючи своє право навіть під час війни. Про це свідчить ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб» від 24.05.2022 року, що спрямований на більш детальне врегулювання процесуального аспекту накладення санкцій

на чітко визначених іноземних суб'єктів із метою протистояння військовій агресії росії. Безпосередньо ч. 6 ст. 283⁻¹ КАСУ офіційно закріпила нормативний стандарт доказування «баланс вірогідностей» принагідно розгляду санкційної категорії справ, що є новелою для адміністративного процесуального права. Місце фіксації стандарту доказування в структурі КАСУ є нетиповим порівняно з іншими процесуальними кодексами. Водночас масштаб застосування «балансу вірогідностей» щодо конкретно визначеної категорії справ є ідентичним у КАСУ та ЦПКУ.

Власне, сам факт фіксації окремих видів стандартів доказування за конкретно визначеною категорією адміністративних справ знаменує процес переходу від домінування позитивного стандарту доказування (на розсуд кожного окремого судді) до нормативного (заздалегідь визначеного законодавцем). «Баланс вірогідностей», будучи індикатором найнижчих доказових зусиль сторін, демонструє фактичне тотожне ставлення законодавця до таких цінностей, як «національні інтереси», «територіальна цілісність», з одного боку, та «право індивідуальної власності» – з іншого, попри воєнно-політичну ситуацію в Україні. Видається, що більш детальне врегулювання категорії «стандартів доказування» у КАСУ є не на часі, проте цілком очевидно, що після перемоги України законодавець комплексно закріпить її на рівні адміністративного процесуального законодавства як важливий інструмент для захисту прав і свобод людини в частині утвердження справедливого правосуддя, що продовжить шлях гармонізації із законодавством Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950. База даних: Законодавство України ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.07.2022).
2. Ван Елсуwege. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом як інноваційний правовий інструмент. *Право України*. 2015. № 8. С. 8–16. URL: <https://rd.ua/storage/lessons/327/715П.%20Ван%20Елсуwege.%20Стаття%20Угода%20про%20асоціацію%20між%20Україною%20та%20ЄС%20як%20інноваційний%20правовий....pdf> (дата звернення: 12.07.2022).
3. Інформаційний лист Вищого адміністративного суду України від 18 листопада 2014 р. № 1601/11/10/14-14. *Шостий апеляційний адміністративний суд*. URL: <https://baas.gov.ua/ua/law-library/info-sheets/45-2014/168-informatsijnij-list-vid-18-11-2014-1601-11-10-14-14.html> (дата звернення: 17.07.2022).

4. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. *Урядовий портал*. 23.06 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes> (дата звернення 18.07.2022).
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. (дата звернення: 20.07.2022)
6. Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. *Всеукраїнське професійне юридичне видання Юридична Газета online*. 2020. 28 квітня. №8 (714). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 22.07.2022)
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб : Закон України від 12.05.2022 № 2257-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2257-20#Text> (дата звернення: 22.07.2022)
8. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII. *Верховна Рада України* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1644-18>. (дата звернення: 24.07.2022)
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06. 07. 2005 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35-36, № 37, ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2747-15>. (дата звернення: 27.07.2022)
10. Пільков К. М. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд. 2019. *Юрліга*. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/816559/>. (дата звернення: 02.08.2022)
11. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львів. 2017. 25 с. (дата звернення: 05.08.2022)
12. Redmayne M. Standards of Proof in Civil Litigation. *The Modern Law Review*. 1999. Vol. 62(2), P. 167–195. URL: <http://www.jstor.org/stable/1097022>. (дата звернення: 10.08.2022)
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. No 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. No 37 (25 травня 2012 р.). Ст. 1370.
14. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. No 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11 (28 березня 2003 р.). Ст. 461. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. (дата звернення: 02.08.2022)
15. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII 06.11.1991. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1798-12>. (дата звернення: 15.08.2022)
16. Рябченко Ю. Ю. Стандарт доказування в цивільному процесуальному праві: постановка проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 136–139. URL: http://lsej.org.ua/2_2020/37.pdf. (дата звернення: 13.08.2022)
17. Стоян А. В. Триступенева градація стандартів доказування в адміністративному процесі, 2021. *Форум Права*, 66(1), 25–36. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4486520> (дата звернення: 03.09.2021)
18. Карапетов А.Г, Косарев А. С «Стандарты доказывания: аналитическое и эмпирическое исследование». Приложение к Ежемесячному журналу №6 (63) май 2019. С. 88 URL: <https://m-logos.ru/img/Article-about-standards.pdf>. (дата звернення: 04.08. 2022)
19. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 19.07. 2022)